

UYGUR TÜRKLERİNDE YERLEŞİK HAYAT VE İZLER

* Ali ASİL
** Sema ASİL

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Makale Gönderme Tarihi: 10.08.2024
Makale Kabul Tarihi: 20.09.2024

Atf Bilgisi:

Asil, A., & Asil, S. (2024). Uygur Türklerinde Yerleşik Hayat Ve İzler. International journal of eastern mediterranean studies, Cilt: 2, Sayı: 3, 9-18. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13731998>

Özet

Derin bir tarihe, inanca, kültüre ve yaşama sahip olan Uygur Türkleri yerleşik hayata geçen ilk Türk topluluğu olması bakımından önemlidir. Bu yerleşik hayatın havası, iklimi ve toprağı onları zengin kılmıştır. Ata kültürü olan çadır yaşamı ve hayvancılık yerini sabit bir yaşama ve bu yaşamın geçim kaynaklarına yöneltmiştir. Toprağı işleyerek tarım hazinesine dönüştürerek sosyal ve ticari yaşamlarına katkı sağlamışlardır. Dini inanış ve gelenekleri de bu çerçevede yerini bulmuştur. Buda, Mani, İslamiyet ve diğer dinlere dönem dönem inanan Uygurlar bu dinlerin öz ve şekillerini, dil ve törelerini, giyim ve kuşamlarını, görgü ve göreneklerini yaşamlarında ve kültürlerinde yansıtmışlardır. Çeşitli din ve inançların değişik adetleri, ritüelleri onları diğer Türk boylarından ayrı kılmıştır. Tarım ve toprakla yerleşik hayatı benimseyen Uygur Türkleri edindikleri inanç ve değerlerin getirileriyle (ibadethaneler, tapınaklar, minyatürler) “yerleşik” olan bu sözcük onlarda daha bir sabitlenmiş, sağlamlaşmış ve oturmuştur.

Toprak; sanattır, kaptır, kalıptır. Uygurlar, bu kabın içine dualarını, buğday tanelerini, şiiirlerini, resimlerini ve minyatürlerini, özlerini ve sözlerini koymuşlardır. Bu geleneği ise yerleşik hayatta filizlendirip büyütmüşlerdir. Tarihte yerleşik yaşamda ad yapan, boy salan Uygur Türkleri günümüze kadar gelmiştir. İslamiyet’e ise örf ve adetleri bütünlüğünde yaşamlarında yer vermiş, bu dinin getirileriyle de kalıcı eserler oluşturmuşlar ve bu eserlerle şiiir, sanat ve edebiyatta şan yapmışlardır. Taze bir kültürün, geleneğin, inancın, sanat ve edebiyatın, toprağın mahsullerini Uygur Türkleri tarihe işlemişler ve bu işleyişin adı da yerleşik yaşam olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Uygur Türkleri, Yaşam, Tarım ve Toprak, Gelenek, Din, Sanat ve Edebiyat

Abstract

The Uighur Turks, who have a deep history, belief, culture and life, are important in terms of being the first Turkish community to settle down. The weather, climate and soil of this settled life made them rich. The ancestral culture of tent life and animal husbandry has been replaced by a fixed life and the livelihoods of this life. By cultivating the land and turning it into an agricultural treasure, they contributed to their social and commercial life. Religious beliefs and traditions have also found their place in this framework. The Uighurs, who believed in Buddha, Mani, Islam and other religions from time to time, reflected the essence and forms of these religions, language and customs, clothing and dress, manners and customs in their lives and culture. Different customs and rituals of various religions and beliefs set them apart from other Turkic tribes. The Uyghur Turks, who adopted the settled life with agriculture and land, with the beliefs and values they acquired (places of worship, temples, miniatures), this word ‘settled’ has become more fixed, solidified and settled in them.

---

* Müdür, Şehit Mehmet Karacatilki Anadolu İmam Hatip Lisesi, aliinekci@gmail.com, Orcid no: 0009-0000-7482-3788

** Öğretmen, Rahime Hatun Kız Ve Mesleki Teknik Anadolu Lisesi, semaasil80@gmail.com, Orcid no: 0009-0009-3419-6172

Soil is art, a vessel, a mould. The Uighurs put their prayers, wheat grains, poems, paintings and miniatures, essence and words into this container. They sprouted and grew this tradition in settled life. The Uyghur Turks, who made a name for themselves in settled life in history, have survived until today. They gave place to Islam in their lives in the integrity of their customs and traditions, created permanent works with the benefits of this religion, and made glory in poetry, art and literature with these works. The Uyghur Turks have processed the crops of a fresh culture, tradition, faith, art and literature, and the crops of the land into history, and the name of this process has been settled life.

Key Words: Uyghur Turks, Life, Agriculture and Land, Tradition, Religion, Art and Literature

Giriş

Büyük Hunların torunları olan Uygur Türkleri başlangıçta Göktürlere bağlı iken Göktürkler 'in Çin hâkimiyetine girmesi ile Uygurlar da bağımsız bir devlet oldular. Uzun bir tarihe ve kültürel geçmişe sahip olan Uygurlar zamanla dağınık Türk kabilelerini de kendi idareleri altına almışlardır. Selenga Irmağı çevresinde kurulan Uygurlar sanat, edebiyat, ticaret ve tarımda diğer Türk kabilelerinden farklı olarak yerleşik bir yaşamla hayata tutunmuşlardır.

M. S. 744 yılında Köktürk devletini yıkarak kendi kağanlığını ilan eden Uygur Yabgusu, Kutluk Bilge Kül Kağan ünvanını alarak Uygur Kağanlığını kurmuştur. Bundan yaklaşık yüz yıl sonra Uygurların kuzeybatısında yaşayan Kırgızların Uygur hâkimiyetine son vermesi ile boyların önemli bir kısmı Doğu Türkistan'a göç etmiştir. Tarım ve ticaret bölgesi olan Turfan ve Karaşar şehirlerinin yakınlarında yaşamaya başlayan ve yeniden güçlenen Uygurlar özellikle tarım hayatında ilerleme kaydetmişlerdir. Boyların diğer bir kısmı ise Çin ile Doğu Türkistan arasındaki Kansu bölgesine göç etmişler ve yaşadıkları bölgenin ipek yolu üzerinde olması nedeniyle ticarete gelişme sağlamışlardır (Gül 2004:61-62).

Bu bilgiler de gösteriyor ki, Uygurlar 'da tarım, toprak, ticaret onların kültürel ve dini yaşamlarını, örf ve geleneklerini, parayı kullanma ve değerlendirme şekillerini etkilemiştir. Ziraatın temel unsuru olan toprak ve akabinde su, hem maddi hem manevi anlamda insan zihnini uzun bir dönem meşgul etmiştir. Ancak toprağa ilişkin inançlar, insanoğlunun toprağa bağımlı hale gelmeye başlamasıyla hemen hemen aynı döneme denk getirilmektedir. Tarım alanında toprak, su, gübre, tohum ve üretim biçimi gelişmeler yeni inanış, örf ve adetlerin ortaya çıkmasına yol açmış (Rahman 1996: 28).

Uygurlar, kabile olarak sürdürdükleri hayatın izlerini taşıyan medeni bir millettir. Değişik kaynaklardaki bilgiler, Uygur sözcüğü için farklı anlamlar vermektedir. Buna göre,

“aç kalmayan, yerleşik yaşayan, katı, uyan, doyan” gibi Türkçe karşılıkları ve anlamları vardır. Uygur sözcüğü daha çok “uyar, yumuşak başlı” ve en önemlisi “uygar” anlamlarında kullanılmıştır (Özkan, 2012: 97).

Verilen bilgilerden de hareketle Uygurların geçmişten geleceğe, tarihten tabire zaman akışı içinde medeni toplumların temeli, uygarlıkların anası ve atası olarak Türk kültür ve medeniyet tarihinde şahlandıklarını görülmektedir.

Uygur Türkeri'nin dini inanışları ve bu inancın getirdiği incelikler ve iletilerde onların yerleşik hayatı benimsemelerinde etkili olmuştur. Bilhassa Maniheizm ve Budizmi Turfan Uygurları benimsemişler ve bu dinlerin getirileriyle kendilerini şekillendirmişlerdir. Bilhassa Maniheizm'in bir tüccar ve şehirli dini olması Uygurlar'ın ilim, edebiyat, ticaret ve diğer sanatlardaki başarılarını sağlamıştır.

Bögü Kağan'ın Çin'e girmesi Türk kültür tarihi açısından büyük sonuçlar yaratmıştır. Çin'de Mani rahipleri ile tanışan kağan, dönüşünde dört Mani rahibini Uygur ülkesine beraberinde getirdi. Rahiplerin etkisinde kalan Bögü Kağan, kısa bir süre sonra Budizm yerine Mani Dininin resmi devlet dini olmasını istemiştir. Budist olan Çinliler Uygur Türklerini etkilemeye çalışıyorlardı. Diğer bir neden ise pasif tutumu savunan Budizm Türklerin savaşçılık ruhunu zayıflatmış olmasıdır (Özkan, 2012: 96).

Uygur Türkeri'nin dini yaşama şekilleri, toprağı ekip biçmeleri, dinle beraber sanat ve edebiyat oluşumları, yine dinle beraber gelenek ve kültür oluşumları yerleşik hayatın doğurduğu ürünlerdir.

Bulgular

Geniş bir coğrafyada at koşturan Türk boyları zamanla farklı yerleşke alanlarına dağılmışlar ve farklı kültürler oluşturmuşlardır. Bu Türk boylarından bir kısımda Doğu Türkistan Selenga Irmağı çevresine yerleşen Uygur Türkleridir.

Uygur Türkleri, Çinlilerle olan ilişkilerini geliştirmişler ve onlara karşı üstünlük sağlamışlardır. Bazı kaynaklara göre yılda yirmi ton, bazı kaynaklara göre ise ikiyüz ton Çin ipeği almışlar ve Çinlilerle aralarındaki ticari münasebeti geliştirmişlerdir. Çinlilerle olan bu alış verişler -Çinliler'in ta içlerine kadar gitmişlerdir- onların sanat, edebiyat, dil ve dinlerini

de etkilemiştir.

Çini eserler ve tablolar yapmaya, bunları musikiyle birleştirmeye çalışmışlar ve medeni bir kültürün temellerini atmışlardır. Kültür ve sanat toplumu yolunda yol alan Uygur Türkleri benimsedikleri ve canlandırdıkları bu anlayışı göçebe olarak değil yerleşik hayat şekli ile şekillendirmişlerdir.

Doğu Türkistan'daki Uygur Devleti, doğu-batı ticaret yolları üzerinde bulunduğu için iktisadi bakımdan çok gelişti. Onuncu yüzyıl başından, on üçüncü yüzyıl başındaki Cengiz istilasına kadar Uygur Devleti'nde sanat ve edebiyat çok gelişti. İslam'dan önceki Türk tarihinde medeniyet eserleri bakımından en zengin dönem bu Uygur çağı olduğu için, Türkiye Cumhuriyeti zamanında bazı kimseler “medeniyet” kelimesi yerine Uygur adının yanlış bir şekli olan “Uygar” sözünden “uygarlık” diye bir kelime uydurmuşlardır. “medeniyet” yerine kullandığı “uygarlık” sözünün aslı budur (Güngör, 2019: 44).

Tarım ve Toprak

Uygur Türkleri yerleşik yaşamın izlerine adım adım yürürken bu adımlardan ilki toprak ve toprağın uğraşı tarım olmuştur. Selenga Irmağı çevresine yerleşen Uygurlar bu ırmağın nimetlerinden de yararlanmayı bilmişler, tohumla toprağı birleştirip, suyu toprağı katık yapmışlardır. Türk mitlerinde kutsal olan toprak Uygurlarda işlenmiş, yoğrulmuş ve “Toprak Ana” olmuştur. Tarihte tarım ve ticaretle uğraşan ilk Türk topluluğı Uygurlardır.

Onlar, her ne kadar savaşçı özelliklerini kaybetmedilerse de hayatta gözle görülür bir değişimin içine girdiler. Kendileri inşa ettikleri Baybalık ve Karabalgasun şehirleri başta olmak üzere Beşbalık, Koço, Kuça, Aksu, Karaşar ve Kaşgar gibi şehirlerde artık yerleşik şehirli görünümüne girdiler. Eskiden beri bildikleri ve yaptıkları tarım için şehirler önemli bir tüketim alanlarıydı. Üstelik buralarda İpek Yolu'nun yüklü kervanlarını karşılıyorlar ve daha batıya ticaret malı transferinde etkin rol oynuyorlardı. Böylece köylerin etrafındaki verimli alanlarda Tarım gelişirken Diğer yandan şehirler önemli bir pazar yerleri durumuna geldi. Ancak bununla kalınmamıştır. M.S. 795'te Kırgızların hakimiyet altına alınmasından sonra da bölgenin en önemli demir madenleri ele geçirildi. Böylece Çin'e ve İran'a kadar uzanan demir ticareti de Uygurların denetimine girmiş oldu. Bunu takip eden yıllarda Tibetlere karşı belirgin bir üstünlük kurulduğu gibi Karluklarda daha batıya, Fergana'ya doğru

sürüldü. Böylece Kuca ve Karaşar bütünüyle Uygur şehirlerine dönüştü.

Bu gelişmeler Uygurları diğer Türk boylarına nazaran daha zengin ve daha medeni (şehirli) hale getirmişti. Bu durum o kadar memnuniyet vericiydi ki 9. yüzyılın başlarında dikilen Karabalasagun Yazıtlarında “vahşi adetleri olan ve kan seline boğulmuş bu ülkenin sebze ile beslenen bir ülke haline geldiği, insanların öldürüldüğü bu yerin iyilik yapmanın teşvik edildiği bir yer haline geldiği” ifade edilmiştir (Gündüz, 2022: 94).

Uygur Türklerinin yaşadığı bölgelerde tarım oldukça gelişmiş iklime göre yetişen ürünler değişmiştir. Ülkedeki bu denli farklı iklim özelliklerinden dolayı çeşitli bölgelerinde kendine özgü ürünler yetişmektedir. Mesela Kaşgar’ın narı, Hoten’in halısı, cevizi ve yeşimtaşı, Kumul’un kavunu, Turfan’ın üzümü ve kavunu, Gulca’nın elması, Targabatay’ın kımızı, Altay’ın altını, Karaşehir’in atı, Kurla’nın bir armut cinsi olan neşpütü, Aksu’nun pirinci, Kuçar’ın siyah kuzu derisi meşhurdur (Topal vd., 2006: 25) .

Din ve Gelenek

Kültürün, yaşamın ve geleneğin unsurlardan biri olan din, Uygur Türklerinin de yaşama şekillerine, bakış açılarına, göreneklerini, komşularıyla olan ilişkilerine, dil ve edebiyatlarına yön vermiştir.

Uygurlarda; Çinlilerle olan münasebetleri esnasında Budizm, Maniheizm, Hristiyanlık dinlerinin etkisi varken, M.S. 751 Talas Savaşı’ndan sonra Uygur Türkleri arasında İslamiyet yayılmaya başlamıştır. Mani ve Buda dinlerinin etkisiyle yerleşik hayatı daha bir benimsemişler ve özümsemişlerdir.

Böğü Kağan’ın Çin’e girmesi Türk kültür tarihi açısından büyük sonuçlar yarattı. Çin’de Mani rahipleriyle tanışan kağan, dönüşünde 4 Mani rahibini Uygur ülkesine beraberinde getirdi. Rahiplerin etkisinde kalan Böğü Kağan, kısa bir süre sonra Budizm yerine Mani Dininin resmi devlet dini olmasını istedi. Bunun en başta gelen nedeni, Türklerin din açısından Çinlilerle ilgisinin kesilmesiydi. Budist olan Çinliler Uygur Türklerini etkilemeye çalışıyorlardı; ikinci önemli nedense, pasif tutumu savunan Budizm’in Türker’in savaşçılık ruhunu zayıflatmasıydı (Özkan, 2012: 96).

Çinle yaptıkları ticari ilişkilerde Mani ve Buda dinlerini kendi memleketlerine getirip

yaşamlarının parçası haline getiren Uygurlar medeniyet ve yerleşkelerinde bu dinlerin getirilerini çizmişlerdir. Tapınakların duvarları yeni inancın tesiriyle dini hayatı yansıtan süslemeler ve resimlerle doldu. Din büyükleri(seçilmişler) ve onlara hizmet eden alt tabakaya dair resimler bölgede hâkim olan minyatür geleneğini nispeten değiştirip modern resme doğru yaklaştırdı. Resimlerde bazen Uygur karakterler kullanırken bazen Maniheist din büyüklerine yer verildi (Gündüz, 2022: 94).

Uygur Türklerinde inanç ve geleneklerin değişmesi, gelişmesi tek başına olmamıştır. Bir bütün olarak tarımın ve toprağın işlenişi dini hayatı ve sosyal yaşamı da etkilemiştir. Uygur Türkçesinde yer kelimesinin toprak ve vatan anlamları vardır. Örneğin, yer égisi, “toprak sahibi veya toprak ağası”; yersiz, “topraksız”; yersizlik, “topraksızlık”; yer-su, “yer ve su, toprak” demektir. “Vatan özlemi çekmek” anlamında kullanılan yersirmek (Necip 1995: 463) kelimesi bu bağlamda dikkate değerdir. Ayrıca Eski Uygur Türkçesi Sözlüğünde (Caferoğlu 1968: 298) “yirsuv” için “Tanrı” karşılığının verilmesi, Hun ve Köktürklerden itibaren yer ve suyla özdeşleştirilen vatan ile organik bağı bulunan toprak düşüncesinin Türk inanç sistemindeki yerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Tarihi, ticari, efsanevi, miladiipek yolunun kendi güzergâhlarından geçmesi Uygurları Mani, Buda, Hristiyanlık dinlerine beşiklik etmesinin yanı sıra son olarak Uygur Türklerinin İslamiyet de tanışmasına vesile olmuştur. İslamiyet’le tanışan Uygurlar Mani ve Buda dinlerini bırakmamışlar bir kısım Uygurlar inanç ve geleneklerini bu dinlerle devam ettirirken bir kısmı da günümüze kadar tesirini koruyacak olan İslamiyetle devam ettirmişlerdir.

Fakat M. X. yüzyıldan itibaren yapılan türlü mimari eserlerde ve bilhassa resim sanatının gelişmesinde eski Türk sanatının büyük tesirleri de küçümsenmemelidir. Gerek mimari şekil ve gerekse iç tezyinat bakımından İslam mimari eserlerinde Uygur Türk tesiri açıkça görülmektedir (Yurdaydın, 1971: 44-45).

Bugünkü Orta Asya Türklerinin çoğunda dil ve inanç bakımından Turfan Uygurlarının rolü büyük olmuştur. Bundan dolayı da Karahanlı Devleti ve Moğol Çağatay edebiyatının kökleri Turfan Uygurlarına dayanmıştır. 9. yüzyılda Turfan havzası Uygurlar tarafından tamamen Türkleştirilmiştir. Bu dönemde yalnız konuşma ve yazı dili değil, aynı zamanda Budizm, Mahineizim ve Nestorianizm gibi çeşitli dinlere ait okunacak bütün dualar tamamen

Türkçe olmuştur (Esin, 1985:12).

Mani ve Buda dinlerinin Uygur kültürüne, dil ve dinine, sanat ve edebiyatlarına katkısı çoktur. İslamiyet'le tanıştıktan sonra da Uygurlar yine dil, din, yaşam ve gelenekte değişmişler ve gelişmişlerdir. Müslüman Uygurlardan bize önemli bir eser kalmıştır. Bu eserin adı “Kutadgu Bilig”dir. Bu ünlü kitap 1068 beyitlik manzum bir eser olup bir hükümdara, devlet yönetimi nasıl olur öğretir. Uygurların, Müslümanlığı kabul ettikten sonra batı ile olan ilişkiler artmış, dillerine Acemce, Arapça karışmıştır. İslamiyet'ten önceye ait Uygur eserleri yoktur. Bununla beraber “Kutadgu Bilig” büyük bir hazinedir. Bütün Çin eserlerinden daha önemlidir (Nur, 1994: 443) .

Sanat ve Edebiyat

Uygur Türkleri yerleşik hayatın izlerini tarım ve toprak, din ve gelenekte gösterdikleri gibi sanat ve edebiyat alanında da göstermişlerdir. Kültür bir yaşamdır. Geçim şartları ve dini yaşamları onların sosyal yaşamlarını değiştirdiği gibi kültürel anlamda da; musiki, resim, minyatür, şiir gibi zenginlikleri de yerleşik yaşama uygun bir tarzda geliştirmişlerdir.

Uygurlar büyük ve parlak bir Türk Uygarlığı yaratmışlardır.Bu uygarlık iki bölümdür.Biri İslamiyet'ten önce olup, diğerleri Uygurların Müslümanlığı zamanına aittir. Uygurlar 'daİslamiyet'ten önce parlak bir uygarlığın varlığını, Kaşkar'da genel bir kütüphane bulunduğunu, Çin ve Bizans tarihçileri kaydetmişlerdir. Çinlilerden Çang- Kien M.Ö. 140'da Doğu Turan'da uygarlık gördüğünü söylüyor. Batı Turan'da ise daha eski zamanlardan beri Uygarlık olduğu tarihçe bilinmektedir. Türkçe'nin Uygur yazısı denilen yazı, bunların buluşudur. Nasturilerden aldıkları bu yazıyı kendilerine göre geliştirmişlerdir. Bu yazıyla matbaa tarzında basılmak üzere tahtadan harfler bile yapmışlardır. Bu harfleri Petersburg Kütüphanesi'nde gördüm. Uygurlar'ın başkentlerinden biri olan Kara Hoça (Turfan) kentinin harabesinde halen duvarlarında resimler bulunan tapınaklar vardır. Bu harabede yapılan kazıda zengin bir uygarlığa tanıklık eden muazzam yapılar, heykeller, duvarlarda resimler, Canfes, deri ve kâğıt üzerinde resimler, kitaplar gibi birçok eser bulunmuştur. Deriler şimdiki güderiler gibi zariftir. Yazılar, resimler pek mükemmeldir (Nur, 1994: 441).

Mani, Buda dinlerinin ve İslamiyet'in etkisiyle Uygurlar bu dinlere göre de oldukça Uygur bir şiir kültürü, edebiyat motifi, ahenk ve söz ritmi geliştirip sanatlarına bir tuğla daha

koymuşlardır. Uygurların yazılmış yasaları, milli olaylardan söz eden tarihleri, edebiyatları vardı. Bu konuda ilk devrelerde Hint ve Çin etkisi altında idiler. Sonra İran ve nihayet Arap etkisi altında kaldılar. Çin etkisi, Çin işgali zamanında oluyor, Çin dil ve uygarlığı yayılıyordu. Fakat tam bir etkilenme gerçekleşmedi ve işgal biter bitmez siliniverdi. Beşinci yüzyılda birçok Çin eserlerini Uygurcaya tercüme etmişlerdir. Buna rağmen Uygur edebiyatı yine Türklüğünü önemli ölçüde korumuştur. Türkler içinde en orijinal Türk edebiyatı Uygurlarinkidir (Nur, 1994: 441).

Yerleşik hayatın en ince yönü sanat ve eser denilirse Uygurlar, İslamiyeti kabul ettikten sonra, Türk kültür, islam, medeniyet, dil anlayışına en önemli eseri bırakmışlardır, Bu eser Kutadgu Bilig'tir. Uygurların, Müslümanlığı kabul ettikten sonra Batı ile ilişkileri artmış, dillerine Acemce, Arapça karışmıştır. İslamiyet'ten önceye ait Uygur eserleri yoktur. Bununla beraber “Kutadgu Bilig” büyük bir hazinedir. Bütün Çin eserlerinden daha önemlidir. “Kutadgu Bilig” bugün Orta Asya'da en basit kabileden en çok incelmış hükümetlerine kadar Türk'ün yönetim ve toplumsal durumunu bize göstermektedir (Nur, 1994: 443).

Sonuç

Uygur Türklerin'de yerleşik yaşam ve bu yaşamın getirdiği izlerin ele alındığı çalışmada; tarım ve toprağın işlenişi ve getirileri, din ve inançların getirileri, edebiyat ve sanattaki izleri üzerinde durulmuştur. Türk boyları arasında konar- göçer yaşamdan yerleşik yaşama geçen Uygur Türkleridir. Ata kültüründe toprak, çadır ve hayvancılığa kucak olurken Uygurlarda tarımın, kalıcı barınaklarının, ibadethanelerin kondukluğu bir yer olmuştur.

İklim şartları, Selenga Nehri'nin vadileri, Çinlilerle olan münasebet; toprağın işlenmesine, üretimin yapılmasına, ipek ticareti ve kollarının gelişmesini sağlamıştır. At üstündeki özgürlük, sürü peşindeki dağ ve yayla hâkimiyeti Uygurlarda kapalı bir işleyiş, toprak ve toprağın getirdiği canlılığa dönüşmüş, böylece sosyal ve ekonomik yönden değişmişlerdir. Uygur Türklerin'de toprağa bağlılık ve getirileri olan tarım, onların maddi işlevlerinin, yaşam şekillerinin değişmesinin yanı sıra inanç ve ibadetlerinin de değişmesine sebep olmuştur. Ata inancı ve geleneği olan diğer Türk boylarında Gök Tanrı inancı ve Şaman geleneği varken Çinle olan ilişkileri, toprakla uğraşmaları onlar da kalıcı yerleşkesi olan tapınak ve ibadethanelere yönelmelerine sebep olmuştur.

Uygur Türkleri, gerek Buda, Mani, Hristiyanlık gerekse İslamiyet'in etkisiyle inançların yanı sıra bu dinlerin tesiri ve telkinleri ile yaşamlarını bu dinlerin kabı ve kalıplarıyla şekillendirmişlerdir. Bu inandıkları dinlerin gelenekleri, ibadethaneleri, tapınakları, koşulları onları sabit, durağan bir yaşamın içine itmiştir. Mani ve Buda dinleri o dönem Uygur Türklerin'de yerleşik hayatla birlikte Çin örflerine ve geleneğine yönelmelerine, ticari hayatı tanımalarına ve işlemelerine de yol açmıştır.

Müslüman Uygurlar ise İslamiyet'in örf ve geleneklerini günümüze kadar getirmişler, bu dinin yansımalarını hızlı bir şekilde sosyal ve kültürel yaşamlarına, inanç ve ibadet şekillerine, ideolojilerine, bilgi ve birikimlerine, sanat ve yapıtlarına kadar uygulamışlar, yaşamışlar ve yaşatmışlardır. Günümüzde Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Türkleri İslamiyet'i, Türk örf ve adetleri kapsamında dinin yerleşik hayatı içindeki yeriyle devam ettirmişlerdir. Tarım ve toprak, din ve gelenek, sanat ve edebiyat birbirinden ayrı değil birbirleriyle bütün bir yaşamdır. Bu yaşamlar bir arada zincirdir, bağıdır. Uygur Türklerin'de de yerleşik hayatın izleri bu bağ ile bağlanmıştır. Resim ve minyatür sanatının gelişmesinde Mani ve Buda dinleri etkisi vardır. Duvarlara işlenen bu sanatlar hem sanatın gelişmesine hem de bu sanatı işleyenlerin buldukları şehirde sabitlenmesine sebep olmuştur.

Çadırdan duvara dönüşen yaşam Uygurlar'da İslamiyet'le beraber dil ve edebiyatı da sarmalamış. Boylar arasında " Kutadgu Biliğ" in de etkisiyle zengin bir şiir dili ve bu dilin renkleri ile gelen sanat ve edebiyat vücuda gelmiştir.

Kaynaklar

- Caferoğlu, Ahmet (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Esin, Emel (1985), *Türk Kültür Tarihi İç Asya'da Erken Safhalar*, Ankara.
- Gül, Bülent (2004), *Eski Türk Tarım Terimleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gündüz, Tufan (2022), *Türklerin Kısa Tarihi*, Yeditepe, İstanbul.
- Güngör, Erol (2019), *Tarihte Türkler*, Yersu Yayınları.
- Necip, Emir Necipović (1995), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Çev. İklil Kurban), Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Nur, Rıza (1994), *Türk Tarihi*, İstanbul, Toker Yayınları.
- Özkan, Metin (2012), *Türk Devletleri*, İstanbul, Nokta Kitap.

INTERNATIONAL JOURNAL OF EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES
REFEREED JOURNAL
ISSN NO: 2980-2350
YEAR: 2, VOL: 2, ISSUE: 3

Rahman, Abdülkerim (1996), *Uygur Folkloru*, (Çev. Soner Yalçın- Erkin Emey)
Ankara: Kültür Bakanlığı.

Topal, Mehmet, Direr Akhan, A. Alev, Koltuk, Taner, Şahin, Erdinç, Sağlamçubukçu,
S. Atilla (2006), *Osmanlı Belgelerinde Doğu Türkistan*, İstanbul.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi (1971), *İslam Tarihi Dersleri*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi
Yayınları, Ankara.